

Kalkınma Projelerinin Bölgesel Planlama Sürecine Etkisi

Nur Sinem PARTİGÖÇ*
Pamukkale Üniversitesi

Öz

1900'lü yıllardan günümüze kadar hazırlanan bölge kalkınma projeleri bölgesel gelişme politikalarının etkisi altında kalmıştır. 1980'lere kadar ulusal kalkınma odaklı politikalara ağırlık verildiği; 1980'lerden sonra ise bölgesel kalkınma politikalarının planlı kalkınma hamlesine daha fazla hizmet ettiği görülmüştür. 1923 - 2023 yılları arasında toplam 11 proje hazırlanmıştır. Temel amacın bölgesel potansiyelleri kullanarak bölgesel gelişmeyi sağlamak olduğu projelerin uygulanabilmesi durumunda bölgesel eşitsizlik sorununun minimize edilebileceği öngörülmüştür. Bu çalışma, Türkiye'de bölge kalkınma projelerinin bölgesel gelişme süreçlerini ne yönde etkilediğini ve Planlı Kalkınma Dönemi'nde uygulanan bölgesel gelişme politikalarının mekânsal ve sektörel etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında uygulanan 7 farklı proje incelenmiş olup, projelere ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları ortaya konulmuştur. Ayrıca, planlanan projelerin hayata geçirilmesiyle bölge özelinde gözlenen mekânsal ve sektörel değişimler ortaya konulmuştur. Böylece, bölge kalkınma projelerinin amaçları ve sonuçları arasında tutarlılık olup olmadığı değerlendirilmiştir. Buna göre, planlı kalkınma dönemi öncesinde etkin bir rolü olmayan bölge kalkınma projelerinin, bu dönem sonrasında uygulamada geniş yer tuttuğu ve bölge planlama sürecine kritik biçimde yön verdiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bölgesel gelişme, bölge kalkınma projeleri, bölge planlama, planlı kalkınma dönemi

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, npartigoc@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9905-2761

The Development Projects' Impact on Regional Planning Process

Abstract

The regional development projects which are prepared from 1900's to present have been influenced by regional development policies. While national development-oriented policies are concentrated upon until 1980s, these policies have served for the planned development after 1980s. Totally 11 development projects have been prepared between the years 1923 and 2023. The main purpose of these projects is to ensure regional development using regional potentials. If these projects are implemented, the problem of regional inequality can be minimized. This study aims to evaluate how development projects affect regional development processes and spatial and sectoral effects of development policies implemented during the Planned Development Period in Türkiye. 7 different projects are examined, general information of regional policies developed and spatial effects of these policies are revealed within the scope of study. In addition, spatial and sectoral changes are examined which have occurred in the region with the implementation of the planned regional development projects. Thus, it is evaluated that whether there is a consistency between the objectives and results of these projects. Accordingly, regional development projects that are not implemented effectively before the Planned Development Period have a wider place in practice after this period and critically guide the regional planning process.

Keywords

Regional development, regional development projects, regional planning, planned development period

Extended Abstract

According to the trend observed worldwide today and spreading over time, it is clearly obvious that a new era has been entered that regulates public and private sector relations in the economic field, increases the cooperation and coordination between different stakeholders, shares the responsibilities in favor of the private sector and also aims to develop new solution proposals for the use of existing resources. The changes and developments are significantly affected development policies at the national and regional levels in many ways in this new period, which manifests itself mainly in economic and political areas on a global scale especially after the year 1923. Additionally, the prominent features of this period are indicated that a long-term process of change and transformation has been experienced throughout the country as a result of the implementation of regional development policies that started with the Izmir Economic Congress and also continued with industrial plans and have been developed periodically. It is clear that not only the studies conducted in the period between 1923 – 1963 called the 'pre-planned period' but also in the period called the 'planned development period' which the regional development projects implemented since 1960s to the present day have remained under the influence of multifaceted developments experienced both throughout European countries and Türkiye.

The regional development projects which are prepared from 1900's to the present have been influenced by the regional development policies. While national development-oriented policies are concentrated upon until 1980s, these policies have served for the planned development after 1980s. The most backward regions in regional development throughout the country are the Black Sea, Eastern Anatolia and Southeastern Anatolia Regions in Türkiye. Based on this point, these regions have been planned as 'Priority Regions in Development' by the State Planning Organization. According to this, totally 11 development projects have been prepared between the years 1923 and 2023. These projects are Köyceğiz - Dalaman Region Project, Eastern Marmara Region Project, Antalya Region Project, Keban Region Project, Çukurova Region Project, Southeastern Anatolia Project, Konya Plain Project, Zonguldak - Bartın - Karabük Project, Eastern Anatolia Project, Eastern Black Sea Project and Yeşilırmak Basin Development Project.

Among these projects, Köyceğiz - Dalaman Region Project, Eastern Marmara Region Project, Antalya Region Project and Keban Region Project could not be implemented. The reasons for this situation include the negative reflection of the problems experienced in determining the scale of the area, the inability to integrate the policies prepared in cooperation with the public and private sectors, the inability to achieve sectoral integration and the fact that regional development plans that are of interest at the central level do not find enough demand at the local level. On the other hand, Çukurova Region Project, Southeastern Anatolia Project, Konya Plain Project, Zonguldak - Bartın - Karabük Project, Eastern Anatolia Project, Eastern Black Sea Project and Yeşilırmak Basin Development Project have been implemented. When the common goals that enable the successful implementation of these development plans are examined in detail, certain purposes come to the fore. These purposes of these projects are listed as: (a) To reduce the socio-economic differences between the developed regions and the projected regions, (b) to improve the region's role in the national economy and to accelerate regional development, (c) to protect, improve and ensure the sustainability of environmental resources, (d) to make the region a subcenter for industrial, service and tourism activities, (e) to reduce and/or prevent migration abroad by increasing employment opportunities in the region, (f) to ensure capital accumulation on a sectoral basis in the region and to increase national income per capita.

This study aims to evaluate how development projects affect regional development processes and also spatial and sectoral effects of development policies implemented during the Planned Development Period in Türkiye. 7 different projects are examined, general information of regional policies developed and the spatial effects of these policies are revealed within the scope of study. In addition, the spatial and sectoral changes are examined which have occurred in the region with the implementation of the planned regional development projects. Thus, it is evaluated that whether there is a consistency between the objectives and results of these projects. The study is noteworthy

in terms of examining the results observed in the built environment at the regional level of these projects implemented in line with the planned development move carried out since 1980s at the national level. Because it is necessary to first of all comprehensively reveal the regional development processes in order for the dynamics of urbanization processes to be addressed correctly and completely.

The examples of projects planned and implemented are carefully examined. It has been observed that the regional development policies developed in the period from 1960s to the present have been significantly affected by periodic changes. As a general assessment, it cannot be said that regional development policies have completely achieved success. In other ways, regional development projects that are not implemented effectively before the Planned Development Period have a wider place in practice after this period and critically guide the regional planning process. The main reasons of this failure can be listed as the changes in domestic politics throughout the country, deficiencies related the coordination between central and local government units, becoming of secondary importance of rural areas planning, the failures in monitoring the results of regional development plans produced and ensuring their continuity, the inability to develop a regional-specific development strategy,

As a result, from the perspective of the discipline of urban and regional planning, it can be said that regional development plans have taken a wide place in practice after this period and gave critical direction to the regional planning process which have not an effective role before the planned development period. In addition, it is observed that regional inequalities are being tried to be eliminated both throughout the country and in particular sub regions. For this purpose, the policies produced and implemented in cooperation with different sectors (public sector, private sector, university) are intended to bring about significant changes in the short and medium terms.

Giriş

Günümüzde dünya çapında gözlenen ve zamanla yaygınlaşan eğilime göre, küreselleşmenin etkisiyle merkezi yönetimler uluslararası arenada baskı altındadır ve bu süreçte yerel yönetim birimlerinin etkinliği hızla artmıştır. 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz de ulusal kalkınma politikalarından bölgesel kalkınma politikalarına geçiş sürecine ivme kazandırmıştır (Tekeli, 1972: 138; Eraydın, 2004: 126). Dolayısıyla, yerelleşme ve bölgeselleşme kavramları, otoritenin yukarıdan aşağıya devredilmesi sürecinde zamanla daha önemli hale gelmiştir (Yaman & Önder, 2018: 233). Ekonomik alanda kamu ve özel sektör ilişkilerini düzenleyen, paydaşlar arası iş birliği ve eşgüdümü artıran, yetki ve sorumlulukları özel sektör lehine paylaştıran, mevcut kaynakların kullanımı konusunda yeni çözüm önerilerinin geliştirilmesini amaçlayan yeni bir döneme girildiği açıkça ortadadır.

Türkiye’de, özellikle 1923 yılı sonrası gözlenen değişimler ve gelişmeler dikate alındığında, küresel ölçekte ağırlıklı olarak ekonomik ve politik alanlarda kendisini gösteren bu yeni dönemin, ulusal ve bölgesel düzeyde kalkınma politikalarını pek çok açıdan önemli ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır (Akarçay, 2009: 40). Bu dönemin öne çıkan özellikleri bütüncül olarak değerlendirildiğinde denilebilir ki, İzmir İktisat Kongresi ile başlayan, sanayi planlarıyla süregelen ve dönemsel olarak geliştirilen bölgesel kalkınma politikalarının hayata geçirilmesi sonucunda, ülke genelinde uzun soluklu bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır. Dönüşüm sürecinin en belirgin biçimde kendisini gösterdiği konu ise, kalkınma sürecinde ortak sorumluluk ilkesinin benimsenmesiyle birlikte, devletin doğrudan müdahale yerine yatırımları teşvik eden ve yönlendiren bir rol üstlenmesidir (Eraydın, 2004: 128).

‘Planlı dönem öncesi’ biçiminde adlandırılan 1923 – 1963 yılları arasındaki dönem ile ‘Planlı kalkınma dönemi’ biçiminde adlandırılan ve 1960’lı yıllardan itibaren günümüze kadar yapılan çalışmalar hem Avrupa ülkeleri genelinde hem de Türkiye özelinde deneyimlenen çok yönlü gelişmelerin etkisi altında kalmıştır. Bu gelişmeler arasında 1927 yılında 1164 sayılı Arsa Üretimi ve Değerlendirilmesi Hakkında Kanun ile Umumi Müfettişlik uygulamasının hayata geçirilmesi, 1950’li yıllarda tarım sektöründe yaşanan dönüşümler ve ekonomide dışa açılma, 1957 yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı bünyesinde Bölge Planlama Müdürlüğü’nün kurulması, 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin kurulması yer almaktadır (Akarçay, 2009: 43).

1923 – 2023 yılları arasındaki 100 yıllık dönemde toplam 11 bölge kalkınma planı hazırlanmıştır. Türkiye’de neredeyse her bölge için kalkınma planı

hazırlandığı düşünülürse, temel amacın bölgesel kaynakları ve potansiyelleri kullanarak bölgesel gelişmeyi sağlamak olduğu bu planların tamamının başarıyla uygulanabilmesi halinde, bölgesel eşitsizlik sorununun minimize edilebileceği ve/veya tamamen ortadan kaldırılabilmesi öngörülmüştür. Başka bir deyişle, Türkiye’de bölge sınıflandırılmasında işlevsel bölge sınıfına giren kalkınma bölgelerine yönelik projeler, bölgeler arası ekonomik ve sosyal farklılıkların giderilmesi amacıyla oluşturulan projelerdir. 1950’li yıllarda başlayan, zamanla kapsamı genişleyerek büyüyen bu projeler aynı zamanda birer sosyo – ekonomik kalkınma projesidir. Bu projelerin tek konuya odaklı projeler olmadığını; bölgenin sahip olduğu potansiyellerin, güçlü yönlerin ve fırsatların geliştirilmesine yönelik olarak tasarlanan projeler olduğunu söylemek mümkündür.

1923 – 2023 yılları arası dönem bölgesel kalkınma planları perspektifinden detaylı biçimde incelendiğinde, 1960 yılı ve sonrasında hazırlanan projelerin önemli kısmının hayata geçirildiğini ve bölge planlaması bakımından farklı alanlarda gözlenen etkilerinin günümüze kadar geldiği ortaya konulmuştur. Kalkınma projelerinin bölge planlama sürecine yansımaları ise, fiziksel çevreye dair politikalar üretilmesi ve uygulama süreçlerinin ivme kazanması yönünde olmuştur. Ancak bilinmektedir ki, bu planların bir kısmı başarıyla uygulanmış, bir kısmı ise yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır.

Bu noktadan hareketle, bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 1923 – 2023 yılları arasındaki yaklaşık 100 yıllık dönemde planlanan ve hayata geçirilen kalkınma projelerinin bölgesel gelişme süreçlerini nasıl ve ne yönde etkilediğinin ortaya konulmasıdır. Çalışma kapsamında, nitel araştırma yöntemi kullanılarak, bölgesel planlama süreçleri açısından farklı dinamiklerin (toplumsal yapı, sektörel yapı, sosyo-ekonomik yapı, çevresel yapı, vb.) bir arada ele alındığı ve etaplar halinde proje geliştirilen bölgede gözlemlenen değişimlerin uzmanlar tarafından değerlendirmeye alındığı bu projelere dair ortaklaşan ve farklılaşan yönleri tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, hayata geçirilen 7 farklı bölgesel kalkınma projesi (Çukurova Bölgesi Projesi, Güneydoğu Anadolu Projesi, Zonguldak – Bartın - Karabük Projesi, Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi, Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi ve Konya Ovası Projesi) detaylı biçimde incelenmiş olup; bu projelere dair genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları ortaya konulmuştur. Şehir ve bölge planlama disiplini perspektifinden ele alınan bu çalışmada yapılan kapsamlı incelemeler ışığında denilebilir ki, planlı kalkınma dönemi öncesinde etkin bir rolü olmayan bölge kalkınma planları, bu dönem sonrasında uygulamada geniş yer tutmuş ve bölge planlama sürecine kritik biçimde yön vermiştir. Ayrıca, bölgesel eşitsizliklerin hem ülke genelinde hem de alt bölgeler özelinde giderilmeye çalışıldığı ve farklı sektörlerin (kamu sektörü, özel sektör, üniversite) iş birliğinde üretilen ve uygulanan politikaların kısa ve orta vadede önemli değişimler meydana getirdiği izlenmiştir. Çalışma, ulusal düzeyde 1980’li yıllardan itibaren yürütülen planlı kalkınma hamlesi

doğrultusunda hayata geçirilen bu projelerin bölgesel düzeyde toplumsal yapıda ve yapıcı çevrede gözlemlenen sonuçlarını incelemesi bakımından dikkate değerdir. Çünkü kentleşme süreçlerinin dinamiklerinin doğru ve eksiksiz biçimde ele alınması için öncelikle bölgesel gelişme süreçlerinin kapsamlı biçimde ortaya konulması önemli bir gerekliliktir.

Bölgesel Kalkınma Çalışmaları

Bölge kavramı, ekonomik yapı, ekonomik gelişmişlik, sosyo – ekonomik gelişmişlik, bölgesel gelişmişlik, insani gelişmişlik gibi çeşitli perspektiflerden ele alınmaktadır (Ecemiş Kılıç ve Mutluer, 2004: 20). Bölge düzeyinde geliştirilen politikalar ise Türkiye örneğinde kapsam bakımından ikiye ayrılmaktadır. Planlı dönem öncesi ve planlı kalkınma dönemi olarak adlandırılan ve içerik bakımından farklılaşan bu dönemlerde yapılan çalışmaların hem Avrupa ülkeleri genelinde gözlenen deneyimlerin hem de Türkiye özelinde deneyimlenen çok yönlü değişimlerin etkisi altında kaldığı açıktır. Özellikle 1960 yılında 91 sayılı Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesiyle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin kurulması, Türkiye'de geliştirilen bölgesel politikalar açısından bir milat olarak kabul edilmektedir (Çelikkaya vd., 2018: 22; Keskin, 2023: 4). DPT'nin kuruluş amacı kısaca şöyle ifade edilebilir: *"Ülke kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasını ve kalkınmanın hızlandırılmasını sağlamak, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı planlı bir şekilde yürütmek, uzun süreli kalkınma planları ile yıllık programlar hazırlamak ve bunların uygulanmasını takip etmek, devletin ekonomik, sosyal ve kültürel amaçlarının belirlenmesinde hükûmete danışmanlık yapmak"* (DPT, 2009: 17).

Türkiye'de bölgesel gelişme ve kalkınmanın sağlanması amacıyla yürütülen çalışmaların tarihsel süreci incelendiğinde, 1950'li yıllara kadar geliştirilen bölgesel düzeydeki politikaların ilk sırada yer aldığı görülmüştür. 1900 – 1950 yılları arasında yürürlüğe konulan çeşitli yasal düzenlemeler arasında 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Yasası'nın yürürlüğe girmesi, Bölge Müfettişliği Kurumu'nun kurulması, her bölge için uzmanların yetkilendirilmesi gibi öne çıkan uygulamalar yer almaktadır (Tamer, 1992: 116 – 117; Eraydın, 2004: 127; Sevinç, 2011: 43). Buna ek olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra başlayan ve 1923 – 1963 yılları arasındaki dönemde geliştirilen ve ağırlıklı olarak devletçilik ilkesine bağlı kalınan bölgesel politikalar da planlı dönem öncesinde yapılan çalışmalar arasında yer almaktadır. Bu dönemde temel olarak, Osmanlı Dönemi'nde izlenen dışa bağlı politikalar yerine ekonomi temelli bölgesel politikalar aracılığıyla ulusal kalkınmaya odaklanıldığı görülmektedir. Liberal ekonomi modellerinin benimsendiği, yerli girişimcilerin teşvik edildiği, yerli üretimin artırılması için çalışmaların yürütüldüğü, yatırımların ülke genelinde dengeli dağıtıldığı ve yeni ve devletçilik zeminine oturan uygulamaların bu dönemde ağırlık kazanması söz konusudur.

Planlı dönem öncesine ilişkin bazı temel eleştiriler dikkat çekmektedir. Bu eleştiriler şu şekilde sıralanabilir (DPT, 2000a: 58; Çelik & Çetiner, 2019: 124; Keskin, 2023: 6): (a) Bölge planlama çalışmalarının yalnızca seçilen bölge için fiziksel çevreyi şekillendiren bir nitelik taşıması, (b) bölge kalkınma çalışmalarının geleneksel yaklaşımla ele alınması, (c) her bir planlama bölgesinin birbirinden bağımsız şekilde değerlendirilmesi, (d) üretilen planların hiçbirinin hayata geçirilmemesi.

Planlı kalkınma dönemi olarak adlandırılan ve 1960'lı yıllardan itibaren günümüze kadar Türkiye genelinde bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi konusunda önemli adımların atıldığı dönem ise, hem politik ve ekonomik koşulların farklılaşması hem de bölge düzeyinde üretilen politikaların etkinliğinin artması bakımından oldukça farklı bir içerikle karşımıza çıkmaktadır (Ersoy, 2006; 217). Bu dönüşüm sürecinin temel gerekçeleri arasında 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması, 1963 yılından başlayarak günümüze kadar süren dönemde beş yıllık kalkınma planlarının (11 adet) hazırlanması, kırsal alanlara ilişkin kalkınma projelerinin geliştirilmesi, kalkınmada öncelikli yörelerin belirlenmesi, yatırım teşviklerinin cazip hale getirilmesi, Türkiye için Avrupa Birliği adaylık sürecine ön ayak olan Helsinki Zirvesi'ne katılım sağlanması sayılabilir (Sinemillioğlu, 2009: 255; Keskin & Sungur, 2010: 279).

Planlı kalkınma dönemi öncesinde ülke genelinde bölge planlamaya dair çalışmalar İmar ve İskân Bakanlığı tarafından yürütülmüş olup; bu çalışmaların yapılması 1960 yılında DPT'ye devredilmiştir. 2011 yılında bakanlıklar ve bağlı kuruluşlara ilişkin yapılan düzenleme ile DPT Kalkınma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Buna ek olarak, 2006 yılında yürürlüğe giren 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun uyarınca toplam 26 bölgede kalkınma ajansları kurulmuştur. Ulusal düzeyde koordinasyonundan DPT'nin sorumlu olduğu kalkınma ajanslarının temel kuruluş amaçları arasında Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde bölgesel planlama kavramının yeniden ele alınması ve bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi yer almaktadır (Cankorkmaz, 2011: 155; Kayan, 2012: 104).

1963 – 2023 yılları arasında hazırlanan ve yaklaşık 60 yıllık dönemi kapsayan beş yıllık kalkınma planlarının, planlama yaklaşımlarının değişmesine ve paradigma kaymalarına neden olması sebebiyle, 1960 öncesi dönem ve 1960 sonrası dönem olmak üzere 2 ayrı dönem biçimde incelenmesi bölge planlama ve kalkınma süreçlerinin daha doğru anlaşılması bakımından gerekli görülmektedir. 1963 – 2023 yılları arasında hazırlanan beş yıllık kalkınma planları incelendiğinde, 11 kalkınma planının odaklandığı temalar; proje bazlı planlama, mekânsal ve sektörel gelişme, planlı bölgesel gelişme, yeni bölgeselcilik, girişimcilik, kümelenme ve kamu – özel ortaklığı şeklinde sıralanabilir (Eraydın, 2004: 128; Keleş, 2010: 287; DPT, 2009: 17). Bu noktadan hareketle denilebilir ki, yerel potansiyellerin ön plana çıkarılmasına ve yeni

yatırımların teşvik edilmesine ön ayak olan beş yıllık kalkınma planları, bölgesel kalkınma konusunda önemli bir dönüşümün lokomotifini konumundadır.

Planlı kalkınma döneminin temel araçlarından biri olan entegre bölgesel kalkınma planları, bölgesel gelişme ve kalkınma konusunda uygulamaya yönelik önemli girişimler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda, seçilen bölgelerde beş yıllık kalkınma planları ile sektörel planlama çalışmalarının bütünleştirilmesi, tarım ve sanayi bazlı kalkınmanın sağlanması, altyapı olanaklarının geliştirilmesi, sektörel yatırımların desteklenmesi, sürdürülebilir kalkınmanın tesis edilebilmesi, afet planlaması alanında çalışmalar yapılması gibi hedeflerin hayata geçirilebilmesi için Türkiye genelinde 11 bölgesel kalkınma projesi hazırlanmıştır. Bu kapsamda hazırlanan belli başlı projeler şu şekilde sıralanabilir: Köyceğiz – Dalaman Bölgesi Projesi (1957), Antalya Bölgesi Projesi (1959), Doğu Marmara Bölgesi Projesi (1960), Çukurova Bölgesi Projesi (1962), Keban Bölgesi Projesi (1966), Konya Ovası Projesi (KOP) (1985), Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) (1989), Zonguldak - Bartın - Karabük Projesi (ZBK) (1995), Doğu Anadolu Projesi (DAP) (1999), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) (1999) ve Yeşilırmak Havzası Gelişim Projesi (YHGP) (2005).

Planlı kalkınma döneminde hazırlanan 11 bölgesel kalkınma projesinin önemli ortak özellikleri bulunmaktadır. Bu ortak özellikler şöyle sıralanabilir (Eraydın, 2004: 129; Sinemillioğlu, 2009: 257; Keskin & Sungur, 2010: 282; Sevinç, 2011: 39; Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2014: 11-14):

- a) Bölge kalkınma projelerinin bölgesel sorunlara çözüm önerisi geliştirilmesi, kapsamlı ve sürdürülebilir politikalar üretmek bakımından yetersiz kalması,
- b) Projelerinin hazırlanması sürecinde merkezi düzeydeki yönetim bileşenlerinin yerel düzeyde projeden etkilenecek gruplardan daha fazla söz hakkına sahip olması,
- c) Bölge düzeyindeki projelerin ulusal ve yerel düzeyde hazırlanan planlama çalışmalarından bağımsız ve bağlamından kopararak hazırlanmış olması,
- d) Planlama bölgesi olarak belirlenen alanda zaman içerisinde gözlenebilecek olası değişiklikler düşünülmeden, esnek ve yerinde incelemeye dayalı bir planlama anlayışının benimsenmemiş olması,
- e) Yapılan bölge kalkınma projelerinde bölgenin ekonomik dinamiklerinin daha fazla ön plana çıkarılması ve diğer dinamiklerin geri planda bırakılması.

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye genelinde 11 bölgesel kalkınma projesinin tamamının uygulamaya geçirilmediği bilinmektedir. Bu projeleri arasında Köyceğiz – Dalaman Bölgesi Projesi, Doğu Marmara Bölgesi Projesi, Antalya Bölgesi Projesi ve Keban Bölgesi Projesi hayata geçirilememiştir. Bu durumun

gerekeçleri arasında planın kapsadığı alanın ölçeğinin belirlenmesinde yaşanan sorunların bölgesel kalkınma göstergelerine olumsuz biçimde yansması, kamu ve özel sektör iş birliğinde hazırlanan politikaların fiziksel planlama çalışmaları ile entegre edilememesi, sektörel entegrasyonun sağlanamaması ve merkezi düzeyde ilgi gören bölge kalkınma planlarının yerel düzeyde yeterince talep bulmaması yer almaktadır (İncekara & Savrul, 2011: 100; Çelikkaya vd., 2018: 23).

Öte yandan, bölge planlaması alanında gözlenen temel sorunlara (yasal boşluklar, planlar arası kademeli birliktelik ilkesine uyulmaması vb.) rağmen, bu bölgesel kalkınma projelerinin önemli kısmının hayata geçirildiği tespit edilmiştir. Bu projeler Çukurova Bölgesi Projesi, Konya Ovası Projesi, Güneydoğu Anadolu Projesi, Zonguldak – Bartın - Karabük Projesi, Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi ve Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi olarak sıralanabilir. Bu kalkınma planlarının başarıyla uygulamaya geçirilmesine olanak sağlayan ortak hedefleri detaylı biçimde incelendiğinde belirli hedefler ön plana çıkmaktadır. Bu hedefler arasında bölgenin profilinin detaylı biçimde ortaya konulması, merkezi ve yerel yönetimin kaynaklarından önemli ölçüde yararlanılması, proje yönetim sürecinin tek elden ve koordineli biçimden yürütülmesi, paydaşlar arası eşgüdümün sağlanması, sektörel entegrasyonun sağlanması, bölgenin potansiyellerinin değerlendirilmesi, projelerin halk tarafından benimsenmesi, projelerden beklenen faydanın kısa sürede sağlanması ve yatırımcıların projelere destek amacıyla teşvik edilebilmesi yer almaktadır.

Kalkınma Planlarının Bölgesel Planlama Sürecine Yansımaları

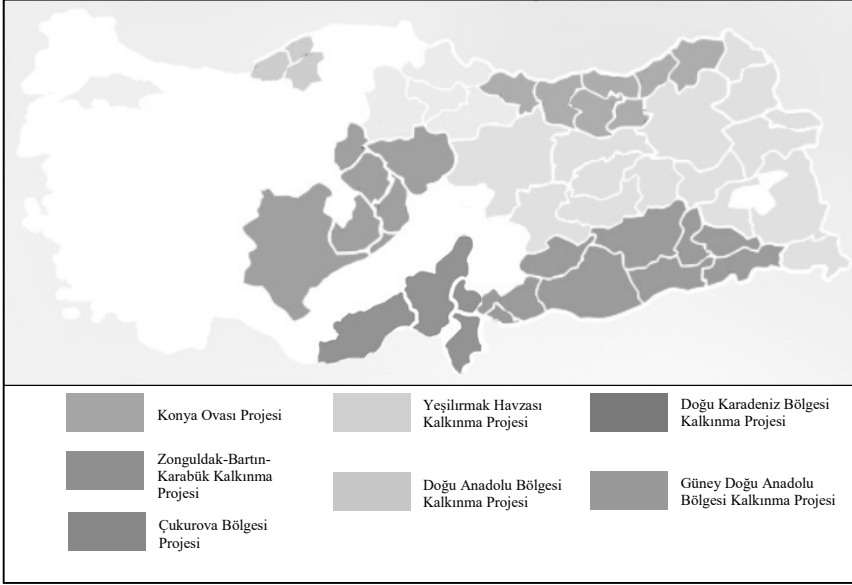
Bölgesel kalkınmada ülke genelinde en geri kalan bölgeler sırasıyla Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'dir. Bu nedenle, bu bölgeler Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 'Kalkınmada Öncelikli Yörelere' olarak belirlenmiştir. Bu noktadan hareketle, çalışma kapsamında, 7 farklı bölgesel kalkınma projesi detaylı biçimde incelenmiştir. Buna göre, planlama sürecinin tamamlandığı ve uygulama sürecinin devam ettiği projeler Çukurova Bölgesi Projesi, Güneydoğu Anadolu Projesi ve Konya Ovası Projesi'dir. Planlama ve fizibilite çalışmalarının tamamlandığı ve uygulamaya henüz geçen projeler ise Zonguldak – Bartın - Karabük Projesi, Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi ve Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi'dir. Bu bölgesel kalkınma projelerinin uygulandığı bölgeler Şekil 1'de sunulmuştur.

Yapılan incelemeler sonucunda, bahsi geçen bölgesel kalkınma projelerine ilişkin geleneksel bölge planlama anlayışından ayrılarak eksen değişikliği gösteren ortak özellikler ve ortak amaçlar saptanmıştır (Sinemillioğlu, 2009: 266; Keskin & Sungur, 2010: 288; Sevinç, 2011: 42; Çelikkaya vd., 2018: 24). Ön plana çıkan ortak özellikler şu şekilde sıralanabilir: (a) Bölgeler arası karşılıklı yerine çok yönlülük ilkesiyle politikaların üretilmesi, (b) bölgesel yeniliğin temel stratejilerden biri olarak kabul edilmesi, (c) toplumun farklı paydaşlarının desteğiyle projelerin daha sağlıklı biçimde ilerleyeceğinin kabul

edilmesi, (d) doğal kaynakların sürdürülebilir gelişmenin önemli bileşenleri arasında kabul edilmesi, (e) belli kentlerin büyüme merkezi olarak belirlenip, yerel düzeyde çok odaklı mekânsal yapının kurulması, (f) geri kalmış bölgelerin kalkındırılması için kamu – özel sektör iş birliğinin ağırlık kazanması.

Ortak amaçlar ise şu şekilde sıralanabilir: (a) Ülkenin gelişmiş bölgeleri ile projelendirilen bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkları azaltmak, (b) bölgenin ülke ekonomisindeki yerini iyileştirmek ve bölgesel gelişmeye ivme kazandırmak, (c) çevresel kaynakların korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilirliğini sağlamak, (d) bölgeyi sanayi, hizmet ve turizm faaliyetleri bakımından merkez haline getirmek, (e) bölgede istihdam olanaklarını arttırarak dışarıya göçü azaltmak ve/veya önlemek, (f) bölgede sektörel bazda sermaye birikimini sağlamak ve kişi başına düşen milli geliri artırmak.

Şekil 1. Bölgesel kalkınma projelerinin uygulandığı bölgeler ve kapsadığı iller.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çukurova Bölgesi Projesi

Bu kapsamda, planlama ve fizibilite çalışmalarının başarıyla tamamlandığı ve uygulamaya geçirilen projelerden ilki Çukurova Bölgesi'ni kapsamaktadır. Çukurova Bölgesi için iki bölge planı yapılmış olup; ilki 1960 – 1970 yılları arasında tamamlanan Çukurova Bölgesi Projesi ve ikincisi ise 1980'li yıllarda başlatılan ve yabancı firmaların danışmanlığına başvurulanan Çukurova Bölgesi Kentsel Gelişme Projesi'dir. Adana, Hatay, Osmaniye ve Mersin illerini

kapsayan ve kamu ve özel sektör iş birliğinde gerçekleştirilen Çukurova Bölgesi Projesi'ne ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen kentsel politikaların öneri mekânsal referansları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çukurova Bölgesi Projesi'ne ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları.

BÖLGESEL KALKINMA PROJESİNİN ÖZELLİKLERİ	GELİŞTİRİLEN BÖLGESEL POLİTİKALAR	BÖLGESEL POLİTİKALARIN MEKÂNSAL REFERANSLARI
Başlangıç Yılı: 1962	Kentsel yaşam kalitesi yüksek cazip metropoller oluşturulması	Mersin ve İskenderun limanlarının ihracat faaliyetlerinde aktif olarak kullanılması
Proje Alanı: 4 il (Adana, Hatay, Osmaniye ve Mersin)	Bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması	Akdeniz Sahil Yolu Projesi çalışmaları kapsamında Anamur ilçesinin erişilebilirlik olanaklarının artırılması
İlgili Kuruluşlar: Kamu ve özel sektör	Uluslararası çekim merkezi ve üretim üssü oluşturulması	Gazipaşa Havalimanı'nın hizmete girmesi ile birlikte alt bölgedeki ticaret ve turizmin ivme kazanması
Uygulanma Durumu: Uygulanmıştır	Kent merkezleri dışında düzenli depolama alanları ile içme ve kullanma suyu şebekelerine dair altyapı olanaklarının geliştirilmesi	Mersin'in batısında afet riskinin görece daha az olması nedeniyle yeni yerleşimlerin bu bölgeye kaydırılması
Temel Amacı: Bölgedeki ilçelerde ekonomik faaliyetleri geliştirmek, tarım sektörünü ve tarımsal üretimi ön plana çıkarmak, kırsal alanların yaşam kalitesini yükseltmek, bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak, her ilçe için doğru stratejileri belirlemek, bölge genelinde yerel potansiyeli doğru tespit ederek doğal kaynakları endüstriye kazandırmak.	Turizm potansiyeli yüksek olan bölgenin özellikle kıyı şeridinde yeni yatırımların teşvik edilmesi Sanayi faaliyetlerinin merkez ilçeler dışına taşınmasıyla istihdam olanaklarının artırılması	Erdenli, Silifke ve Tarsus ilçelerinde turizm çeşitliliğinin artırılması Adana ve Mersin'in kuzey kesimlerinde yenilenebilir enerji yatırımlarının yapılması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çukurova Bölgesi için planlanan ve uygulamaya geçirilen bu projelerin bölgede meydana getirdiği önemli değişimler şu şekilde listelenebilir (Çukurova Kalkınma Ajansı, 2015: 14):

- Mersin ilinin bazı ilçelerinde (Güneykent ve Tarsus ilçeleri) yeni kentsel gelişme alanları tespit edilmiş ve afet riskinin fazla olduğu geçekondü bölgeleri ıslah edilmiştir.

- Mersin-Tarsus-Adana hattında kentsel yaşam kalitesini yüksek cazip kentsel alanlar oluşturmak amacıyla bir 'metropolitan merkez' belirlenmiş olup, bölgesel gelişme koridorları bu hatta tanımlanmıştır.
- Projenin başında öngörülen nüfus tahminleri, projenin uygulanması sonucunda bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılmasıyla yaklaşık %93 oranında gerçekleşmiştir.
- Kent merkezleri dışında kentsel altyapı ve üstyapı olanaklarının geliştirilmesi için planlanan uygulamalar hayata geçirilmiştir.
- Adana, Mersin, Tarsus, İskenderun ve Ceyhan'da yağmur drenajı ve su temini projeleri hayata geçirilmiştir.
- Ağırlıklı olarak yerli turiste hitap eden bölgede uzun süreli konaklama imkânlarını arttırarak yabancı turist çekmek amacıyla turizm çeşitliliği sağlanmıştır. Özellikle turizm potansiyeli yüksek olan kıyı bölgelerinde (Erdemli, Silifke ve Tarsus ilçeleri) 3-4-5 yıldızlı otel yatırımları teşvik edilmiştir.
- Bölgenin kaynak envanteri çıkartılmış ve detaylı bir toprak planı hazırlanmıştır.
- Adana ilinde yerel yönetim birimleri ile Dünya Bankası arasında yapılan ikili anlaşmalar güncellenmiş ve Dünya Bankası'ndan alınan mali desteğin miktarı 120 milyar dolardan 28,5 milyar dolara indirilmiştir.
- Başlangıçtan itibaren geçen 20 yıllık süreçte ülke genelinde tarımdan elde edilen katma değerın %7'si, sanayiden elde edilen katma değerın %3'ü ve hizmet sektöründen elde edilen katma değerın %4'ü bölgeden üretilir hale gelmiştir.
- Akkuyu Bölgesi, ülkenin ilk nükleer güç santrali kurulması ve Ekim 2024 yılı sonu itibariyle bu santralin işletmeye alınacak olmasıyla ön plana çıkmıştır.
- Bakü-Ceyhan-Tiflis ham petrol boru hattının Ceyhan İlçesi'ne taşınmasıyla, dış pazarda proje bölgesi bir 'entegre enerji merkezi' olarak stratejik önem kazanmıştır.
- Bölgenin dış ticaret hacminin 7 milyar dolara ve imalat sanayi ürünlerinin ihracatının %71'e ulaşmasıyla, proje bölgesi dış pazarda daha görünür hale gelmiştir. Sanayi faaliyetleri merkez ilçelerin dışına taşınmış olup, bölge içinde istihdam olanakları arttırılmıştır.
- Bitkisel üretimde ülke genelinde ilk sıraya gelen bölge, örtü altı tarım ve iyi tarım uygulamalarıyla diğer bölgelerle yarışır duruma gelmiştir.

Konya Ovası Projesi (KOP)

Orta Anadolu Bölgesi'nde yer alan Konya, Aksaray, Karaman, Niğde, Kırıkkale, Yozgat, Nevşehir ve Kırşehir illerinin proje kapsamında dâhil edildiği Konya Ovası Projesi (KOP) gelmektedir. Proje, 1985 yılında Konya İli ve çevresinde tarımsal sulamayı yaygınlaştırmak amacıyla başlatılmış olup, sonraki yıllarda

ise komşu illeri kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Proje yaklaşık 1 milyon 100 bin hektar büyüklüğünde tarım arazisinin sulanmasını hedefleyen 14 adedi sulama, 3 adedi içme suyu ve 1 adedi enerji projesi olmak üzere toplam 18 alt projeden oluşmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2024). Proje, kamu sektörü, özel sektör ve üniversite iş birliğinde planlanan ve gerçekleştirilen pek çok uygulamayı içermektedir. Tablo 2’de KOP’a ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları sunulmuştur.

Tablo 2. Konya Ovası Projesi’ne ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları.

BÖLGESEL KALKINMA PROJESİNİN ÖZELLİKLERİ	GELİŞTİRİLEN BÖLGESEL POLİTİKALAR	BÖLGESEL POLİTİKALARIN MEKÂNSAL REFERANSLARI
Başlangıç Yılı: 1985	Çevresel sürdürülebilirliği sağlayarak kentsel ve kırsal alanda yaşam kalitesinin artırılması	Aksaray ilinde doğal nitelikli alanların korunması, içme suyu projelerinin geliştirilmesi, afet riski bulunan alanlarda kentsel dönüşüm projelerinin yapılması, sosyal donatıların artırılması
Proje Alanı: 8 il (Konya, Aksaray, Karaman, Niğde, Kırıkkale, Yozgat, Nevşehir, Kırşehir)	Bölgeye yapılan DSI yatırımlarının hidroelektrik enerji santrallerini ve içme suyu projelerini de kapsayacak biçimde genişletilmesi, bölgenin enerji verimliliği konusunda potansiyelinin değerlendirilmesi	Konya ilinde kentsel tasarım ve peyzaj projelerinin uygulanması, afet riski bulunan alanlarda kentsel ve kırsal dönüşüm projelerinin yapılması, organize sanayi bölgelerinin altyapı olanaklarının iyileştirilmesi, jeotermal enerji kaynaklarının incelenmesi, sosyal donatıların artırılması
İlgili Kuruluşlar: Kamu sektörü, özel sektör ve üniversiteler	Planlı kentsel gelişmeye dair örnek imar uygulamalarının geliştirilmesi, kırsal alanlara erişilebilirliğin artırılmasıyla kent merkezlerinde gözlenen nüfus yığılmasının önünde geçilmesi, bölge dışına göçün önlenmesi	Niğde ilinde afet riski bulunan alanlarda kentsel ve kırsal dönüşüm projelerinin yapılması, jeotermal enerji kaynaklarının incelenmesi, sosyal donatıların artırılması
Uygulanma Durumu: Uygulanmıştır	Ulaştırma, lojistik ve büyük ölçekli sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi, kent merkezlerinde bilişim ve haberleşme alanlarında yatırımların artırılması	Nevşehir ilinde turizm çeşitliliğinin artırılması, özel proje alanlarının belirlenmesi
Temel Amacı: Kapsamlı bir dönüşüm sağlamak, tarımsal yapıda sürdürülebilirliği sağlamak, enerji, sanayi ticaret sektörlerini güçlendirmek, eğitim, kültür, sağlık gibi sosyal hizmetlere erişimi artırmak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farkını azaltmak, havzanın rekabet gücünü artırmak.	Bölgenin Orta Anadolu’nun kültür merkezi konumuna getirilmesi, tarım ve turizm sektörlerinde markalaşma stratejilerinin geliştirilmesi	Karaman ilinde kentsel kimliğin güçlendirilmesi adına tarihi ve kültürel değerlere yönelik projeler geliştirilmesi
	İklim değişikliğine uyum ve adaptasyon politikalarının geliştirilmesi	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

KOP için planlanan ve uygulamaya geçirilen bu projelerin bölgede meydana getirdiği önemli değişimler şu şekilde listelenebilir (Kalkınma Bakanlığı, 2015a: 12-14; Kalkınma Bakanlığı, 2015b: 19-21):

- Bölgenin Orta Anadolu'nun kültür merkezi konumuna getirilmesi amacıyla Ereğli, Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ve Ermenek yerleşimleri 'alt bölge merkezleri' olarak planlanmıştır.
- Çevresel sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla Seydişehir – Ermenek koridorunda alternatif turizm potansiyellerinin değerlendirilmesi hedeflenmiştir.
- Projenin uygulanmasıyla bölge büyükbaş hayvancılığı (projenin hayata geçirildiği döneme ilişkin genel sektörel dağılımda %14 pay), küçükbaş hayvancılığı (sektörel dağılımda %12 pay), kümes hayvancılığı (sektörel dağılımda %12 pay), bal üretimi (sektörel dağılımda %3 pay), süt üretimi (sektörel dağılımda %13 pay), süs bitkileri üretimi (sektörel dağılımda %99 pay), baklagillerin üretimi (sektörel dağılımda %66 pay), sebze-meyve üretimi (sektörel dağılımda %46 pay) ve 33 tür maden varlığıyla sektörel çeşitlilik bakımından önemli atılım göstermiştir.
- Bölge genelinde planlaması tamamlanan sulama projelerinin oranı %20 düzeyine, uygulamaya geçilen projelerin oranı ise %74'e ulaşmıştır.
- Bölgede inşaatı devam eden toplam 41,122 ha'lık sulama projesi mevcut olup, toplam 408,381 ha'lık alan ise planlama aşamasındadır.
- Ülke genelinde üretilen elektriğin %5'i KOP Bölgesi'nde üretilmekte olup, bu üretimin %50'nden fazlası yenilenebilir enerji kaynaklarından (güneş enerjisi) temin edilmektedir. Bölgenin yenilenebilir enerji kaynak potansiyeline yönelmesiyle özellikle Konya ve Niğde illerinde iklim değişikliğine uyum ve adaptasyon politikalarının geliştirilmesi sağlanmıştır.
- 2022 yılı itibariyle sanayi teşvikleri %62 oranında artmış olup, sanayi sektöründe ülke genelinde istihdam olanaklarının %4'ü bölgeden sağlanır hale gelmiştir.
- 2009 – 2015 yılları arasında Mavi Tünel Projesi tamamlanmış olup, bu projeyle tarımsal üretimde yaklaşık %40 oranında artış sağlanmıştır. Bu proje, 2012 yılında açılışı yapılan ve Göksu Nehri'nin suyunun Konya Ovası'na aktarılmasını sağlayan tünel projesi olarak bilinmektedir.
- Bölgede işlenen tarım alanı büyüklüğü toplam 32,025 dekara ulaşmış olup, bu büyüklük Türkiye'nin işlenen tarım alanı büyüklüğünün yaklaşık %22'sine denk gelmektedir.
- Kentsel ve kırsal alanda yaşam kalitesinin yükseltilmesi amacıyla 2023 yılı sonu itibariyle bölgede kişi başına düşen GSMH değerinin %80 oranında artırılması ve bölgenin kişi başına düşen gelir düzeyi bakımından ülke ortalamasını (%72 oranında) geçmesi planlanmaktadır.
- Ulaştırma, lojistik ve büyük ölçekli sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi amacıyla dış pazarla ilişkilerin (özellikle Orta Doğu ve Uzak Doğu ülkeleri) demiryolu ve denizyolu (Silifke Limanı) aracılığıyla kurulması planlanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsayan proje, Türkiye'nin uygulanan ilk kalkınma projelerinden biri olarak Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) 1989 yılında hayata geçirilmiş olup, 1990 – 2005 yılları arasında belirlenen 3 aşamada planlanan pek çok çalışma tamamlanmıştır (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2022). Tablo 3'te GAP'a ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları sunulmuştur.

Tablo 3. Güneydoğu Anadolu Projesi'ne ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları.

BÖLGESEL KALKINMA PROJESİNİN ÖZELLİKLERİ	GELİŞTİRİLEN BÖLGESEL POLİTİKALAR	BÖLGESEL POLİTİKALARIN MEKÂNSAL REFERANSLARI
Başlangıç Yılı: 1989	Bölgede kentsel büyüme dinamikleri değişkenlik gösteren kentler arasındaki farklılıkların giderilmesi	3 aşamada (1990-2005) Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep illerinin dâhil ederek gelişme koridoru oluşturulması, Siirt, Batman, Adıyaman ve İslahiye yerleşimlerinin gelişme koridoruna dâhil edilmesi ve sürecin tamamlanması
Proje Alanı: 9 il (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak)	Katılımcı planlama anlayışıyla planların üretilmesi, kentsel çalışma alanlarının belirli merkezlerde toplanması	9 adet üst ölçekli ve 70 adet alt ölçekli planın hazırlanması ve uygulanması, GAP bölgesinde yer alan yerleşim alanlarına dair 40 farklı kent içi ulaşım projesinin uygulanması
İlgili Kuruluşlar: Kamu ve özel sektör	Mevcut ekonomik faaliyetler ve mekânsal avantajlardan yararlanan bir gelişme koridorunun oluşturulması, gelişme koridorunun dışında kalan kentsel yerleşmelerin merkez ilçelerden hizmet alması	GAP bölgesinde yer alan yerleşim alanlarına dair jeolojik etütlerin yapılması ve ilgili kurumlar tarafından onaylanması
Uygulanma Durumu: Uygulanmıştır	Kentsel yayılma alanlarının I. sınıf tarım topraklarını tehdit etmeyecek biçimde yönlendirilmesi, kentsel yerleşimlerin çok yakınında yer alan sanayi alanlarının güvenli bölgelere taşınması	GAP uluslararası havalimanı projesinin geliştirilmesi, dış limanlara dair yer seçimlerinin yapılması
Temel Amacı: Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmek, bölgeler arası gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkânlarını artırmak, ulusal kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak.	İstihdam olanaklarının artırılması ve sosyal ve fiziki çevre koşulların geliştirilmesiyle dış göçün azaltılması	Adıyaman ili ve çevresinde eko-kent planlarının hazırlanması ve uygulanması
	Özellikle kent merkezlerinin her türlü altyapı (haberleşme, içme suyu, kanalizasyon, elektrik) olanaklarının geliştirilmesi	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1989 yılından günümüze özellikle ekonomik, sosyal ve mekânsal yapıda meydana gelen değişimler ön plana çıkarılmıştır. Bu değişimler sonucunda elde edilen kazanımlar şu şekilde listelenebilir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1989: 6 - 9; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2022: 17-22):

- Projede planlanan eylemler yaklaşık %45 oranında gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında 9 adet 1/25.000 ölçekli çevre düzeni planı tamamlanmış, 70 adet alt bölge gelişme planları hazırlanmış ve projede yer alan illerde katılımcı planlama anlayışı doğrultusunda imar planı çalışmaları ile planlamaya esas jeolojik etüt raporları tamamlanmıştır.
- Bölgede kentsel büyüme dinamiklerinin yönlendirilmesi adına, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep illerinin dâhil edildiği 3 aşamalı süreçte gelişme koridoru oluşturulmuş olup, Siirt, Batman, Adıyaman ve İslahiye yerleşimleri gelişme koridoruna dâhil edilmiştir.
- Bölgede illeri birbirine bağlayan tüm yolların niteliği iyileştirilmiş olup, 8 adet havaalanı hizmete açılmış ve karayolu bağlantıları tamamlanmıştır. Ayrıca, ülkenin en büyük uluslararası kargo havalimanı olan Şanlıurfa GAP Havalimanı inşa edilmiştir. Bölgede yer alan yerleşim alanlarına dair 40 farklı kent içi ulaşım projesi hayata geçirilmiş olup, bölgeye erişilebilirlik olanakları arttırılmıştır.
- Kent planlama pratiğini direkt olarak etkileyen altyapı, katı atık depolama, ulaştırma gibi büyük ölçekli yatırımlar hayata geçirilmiştir.
- Ekonomik gelişmelere paralel olarak, bölgede işgücüne katılım oranı %38'e kadar yükselmiş ve bölgede işsizlik oranları %10'a kadar düşmüş olup, özellikle Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde dışarıya verilen göç 4 kat azalmıştır.
- Fırat ve Dicle Havzası'nda toplam 571,591 ha'lık alanın sulamaya açılması ile planlanan sulama projeleri yaklaşık %54 oranında tamamlanmış ve işletmeye açılmıştır.
- Proje kapsamında toplam 2500 metre ana sulama kanalının tamamlanmasıyla bölgede kuru tarımdan sulu tarıma geçilmiş ve bir dönemde en az iki ürün alınabilir düzeye gelinmiştir.
- Bölge tarımsal üretim bakımından ülke genelinde ön plana çıkmış olup, bölgede yapılan sulu tarım uygulamaları sonucunda üretilen belirli tarım ürünleri (%58 oranında pamuk üretimi, %97 oranında kırmızı mercimek üretimi, %93 oranında Antep fıstığı üretimi, %30 oranında mısır üretimi, %51 oranında sebze üretimi ve %18 oranında şaraplık üzüm üretimi) ile ülke genelinde önemli bir pay elde etmiştir.
- Türkiye'de yapılan sığır yetiştiriciliğinin %7'si, koyun yetiştiriciliğinin %16'sı ve keçi yetiştiriciliğinin %22'si bölgeden karşılanır duruma gelmiştir.
- Tamamlanan 19 adet barajla (sulama ve enerji amaçlı) tarımsal üretim süreçlerinde sulama olanakları önemli ölçüde (%86 oranında) genişlemiştir.

- Toplam 14 adet hidroelektrik santralinin kurulumu tamamlanmıştır ve bu sayede enerji yatırımlarının gerçekleşme oranı %91'e ulaşmıştır. Böylece, ülke genelinde üretilen hidrolik enerjinin %26'sı proje kapsamında bölgede üretilebilir hale gelmiştir.
- 2018 yılı sonu itibarıyla bölgede sanayi sektöründe sağlanan teşvikler sonucunda 18 adet OSB tamamlanmıştır. Tamamlanan OSB'lerde 2,082 firma üretime geçmiş ve 174,170 kişiye istihdam olanağı sağlanmıştır.
- Proje bölgesinden yapılan ihracat 2021 yılı sonu itibarıyla 13,1 milyar dolara ulaşmış, 2000 – 2021 yılları arasındaki yaklaşık 21 yıllık dönemde ülke genelinde yapılan ihracat içindeki payı %1,8'den 5,8'e ve ithalat payı %1,5'ten %3,1'e yükselmiştir.
- Bölgenin Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH)'nın yıllık artış oranı ortalama %4,4'e, tarım sektörünün yıllık büyüme hızı %4,6'ya (Türkiye geneli %1,6 oranında) ve sanayi sektörünün yıllık büyüme hızı %4,2'ye (Türkiye geneli %1,2 oranında) ulaşmıştır.

Zonguldak - Bartın - Karabük Projesi (ZBK)

Planlama ve fizibilite çalışmalarının başarıyla tamamlandığı ve uygulamaya henüz geçen projelerin ilki olan Zonguldak, Bartın ve Karabük illerini kapsayan Zonguldak - Bartın - Karabük Projesi (ZBK) 1995 yılında hayata geçirilmiştir. Esasen 1961 yılında hazırlanan ama yürürlüğe konulmayan Zonguldak Bölgesi Projesi, bu proje için önemli bir altlık niteliği taşımaktadır. Başarılı bölgesel kalkınma proje örneklerinden biri olan Zonguldak - Bartın - Karabük Projesi'nde kamu ve özel sektör iş birliğinde gerçekleştirilecek yatırımlar aracılığıyla, bölgenin sektörler arası eşgüdümün sağlandığı bir gelişme merkezi konumuna getirilmesi amaçlanmaktadır (Görmüş & Artar, 2010: 5). Tablo 4'te ZBK Projesi'ne ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları sunulmuştur.

Tablo 4. Zonguldak - Bartın - Karabük Projesi'ne ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları.

Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

BÖLGESEL KALKINMA PROJESİNİN ÖZELLİKLERİ	GELİŞTİRİLEN BÖLGESEL POLİTİKALAR	BÖLGESEL POLİTİKALARIN MEKÂNSAL REFERANSLARI
Başlangıç Yılı: 1995	Doğal ve yapı çevre unsurları arasındaki çelişkinin kentsel alanlarda yaşam kalitesini olumsuz etkilemesinin önüne geçilmesi	Zonguldak ilinin madencilik sektörünün varlığı sebebiyle potansiyel gelişme bölgesi olarak belirlenmesi
Proje Alanı: 3 il (Zonguldak, Bartın, Karabük)	Dengeli kentsel gelişim olanağının kullanılabilmesi, bölge genelinde gözlenen çevresel kirlilik ve doğal afetlere yönelik önleyici politikaların geliştirilmesi, kırsal alanlardan kentsel alanlara göçün önüne geçilmesi	Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) kapsamında yer alan Zonguldak, Bartın, Karabük illerinin statüsünün I. derecede yörelere biçiminde revize edilmesi
İlgili Kuruluşlar: Kamu ve özel sektör	Sektörler arası rekabetin bölgeye verdiği zararın giderilmesi için sektörel entegrasyon çalışmalarının yapılması	Zonguldak ve Bartın illerinde kentsel altyapı yetersizliklerinin giderilmesi amacıyla altyapı yatırımlarının teşvik edilmesi
Uygulanma Durumu: Uygulanmıştır	Bölgenin mevcut potansiyellerinin (sanayi, enerji, tarım, ulaşım, yerel yönetim, turizm, madencilik, balıkçılık, vb.) etkin biçimde değerlendirilmesi	Bölge genelinde eko-turizm ve agro-turizm uygulamalarının yaygınlaştırılması amacıyla Bartın ve Zonguldak illerinin Batı Karadeniz Kıyı Koridoruna dâhil edilmesi
Temel Amacı: Bölgede yer alan sanayi ve madencilik kuruluşlarının özelleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sonuçları analiz etmek, özel sektörü teşvik etmek yeni yatırım alternatiflerini belirlemek, orta ve uzun dönemde uygulanabilir bölgesel gelişme planı hazırlamak, yatırımların tanımlanmasını sağlamak.	Bölgenin sektörler arası eşgüdümün sağlandığı bir gelişme merkezi konumuna getirilmesi, bölgede sektörel uzmanlaşmanın sağlanabilmesi	Her 3 ilde görülen su ve hava kirliliği, toprak erozyonu, taşkınlar ve demir-çelik endüstrisi kaynaklı çevresel kirlilik sorununa çözüm önerileri geliştirilmesi

ZBK Projesi için planlanan ve kısmen uygulamaya geçirilen bu projelerin bölgede meydana getirdiği önemli değişimler şu şekilde listelenebilir (Görmüş & Artar, 2010: 8-10; Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023: 5-7):

- 1990'lı yıllarda Zonguldak, Bartın ve Karabük İlleri Kalkınma Öncelikli Yörelere (KÖY) kapsamına dâhil edilmiş olup, bu iller I. derecede KÖY kapsamındaki ilk 50 il arasında alınmıştır.
- Her ne kadar kırsal alanlardan kentsel alanlara göçün önüne geçilmesi projenin temel politikalarından biri olsa da, ekonomik değeri düşük ürünlerin üretilmesi sebebiyle genç nüfusun göçünün önüne geçilememiştir.
- Doğal eşikleri nedeniyle kentsel gelişmenin sınırlandığı Bartın ilinde gelişme yönü kentin güneydoğusu olarak belirlenmiş olup, sanayi alanlarının Bartın Çayı'nın yakın çevresinde gelişimine devam edilmesi uygun görülmüştür.
- Bölge illerinde nüfusun önemli ölçüde artacağı öngörülmüştür. 2000 – 2025 yılları arasında Zonguldak ilinde %16 oranında, Bartın ilinde %15 oranında ve Karabük ilinde %37 oranında nüfus artışı beklenmektedir.

- Bölgede üç ana çekim merkezine bağlı ana gelişme aksları planlanmıştır. Bu akslar Ereğli-Alaplı aksı, Kozlu-Kilimli-Çatalağzı aksı, Bartın-Saf-ranbolu aksı, Filyos Vadisi-Bartın aksı olarak belirlenmiştir.
- Kentlerin doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda denizyolu ve demiryolu bağlantılarının geliştirilmesi planlanmıştır. Özellikle Zongul-dak ilinin madencilik sektörünün varlığı sebebiyle potansiyel gelişme bölgesi olarak belirlenmesi bu stratejinin zeminini hazırlamıştır.
- 2001 – 2005 yıllarını kapsayan 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer aldığı haliyle, bu dönemde projenin fizibilite çalışmaları tamamlanmış ve uygulamaya geçilmiştir.
- Küre Dağları Milli Parkı ve Yenice Ormanları gibi uluslararası düzeyde tanınan doğal değerlerin eko-turizm faaliyetleri için değerlendirilmesi sağlanmıştır.
- Bölgenin mevcut potansiyellerinin etkin biçimde değerlendirilmesi adına, bölgesel gelişme dinamiklerinin dâhil edildiği Entegre Bölgesel Kaynak Yönetim Modeli oluşturulmuştur.
- Doğal ve yapısal çevre unsurları arasındaki çelişkinin kentsel alanlarda yaşam kalitesini olumsuz etkilemesinin önüne geçilmesi amacıyla, bölgedeki heyelan ve sel gibi afet risklerinin bertaraf edilmesi ve sulama amaçlı kullanıma hizmet etmesi için barajlar inşa edilmiştir.
- Bölgede yer alan madencilik kuruluşlarının özelleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan ekonomik sonuçlar analiz edildiğinde, KARDEMİR (Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.)'in özelleştirilmesiyle başlayan sürecin Türkiye Taş Kömürü (TTK) İşletmeleri'nin kısmi özelleştirilmesiyle devam ettiği görülmüştür. Bunun nedeni olarak, üretim maliyetinin satış fiyatının 2 katı olması sebebiyle zaman içerisinde zarar edilmesi olarak belirtilmiştir.

Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)

İlk planlama çalışmalarının 1999 yılında başlatıldığı Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) kapsamında Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun, Tokat ve Trabzon illeri yer almaktadır. 9 ilde pek çok alt projenin geliştirildiği DOKAP, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) iş birliğinde yürütülmüştür (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021: 109). Tablo 5'te DOKAP'a ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları sunulmuştur.

Tablo 5. Doğu Karadeniz Projesi'ne ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları.

BÖLGESEL KALKINMA PROJESİNİN ÖZELLİKLERİ	GELİŞTİRİLEN BÖLGESEL POLİTİKALAR	BÖLGESEL POLİTİKALARIN MEKÂNSAL REFERANSLARI
Başlangıç Yılı: 1999	Yaklaşık 15 yıllık süreçte %15 oranında artan kentleşmenin kontrol altına alınması, kırsal alanlardan bölge içindeki ve dışındaki illere hızlı göçün önüne geçilmesi Kent merkezlerindeki büyüme oranlarının farklılaşması sonucunda fiziksel çevreye dair oluşan sorunların giderilmesi, çok katlı ve kent silüetini olumsuz etkileyen yapılaşma dinamikle-rinin önüne geçilmesi Bölgede gözlenen doğal eşikler nedeniyle doğal nitelikli alan-ların imara açılmasının önüne geçilmesi Kentsel altyapıda gözlenen so-runların giderilmesi için kurum-sal iş birliği yapılması Bölge genelinde kent merkezleri arasında kademelenme sağ-lanması ve kentsel hizmetlerin buna göre dağıtılması	8 ayrı alt bölge için gelişme projesinin hazırlanması (Trabzon-Rize Koridor Gelişimi, Gümüşhane-Bay-burt-Artvin İllerinde Kentsel Merkezlerin Oluşturulması, Karadeniz Sahil Yolu Geliştir-me Projesi, vb.) Sektörel nitelikte projelerin geliştirilmesi (DOKAP Serbest Bölgelerinin Geliştirilmesi, Yenilenebilir Enerji İçin Uy-gulamalı Araştırma Merkezi, Yerel Yönetim Değerlendirme Sisteminin Kurulması, DOKAP Fuarı, Karadeniz Teknoloji Merkezi, vb.) 5 ayrı altyapı projesinin ha-zırlanması (Entegre Su Temin Sistemlerinin Geliştirilmesi, Katılımcı Karadeniz Kıyı Yö-netimi, Eko Toplum Ağı, vb.)
Proje Alanı: 9 il (Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüş-hane, Ordu, Rize, Samsun, Tokat ve Trabzon)		
İlgili Kuruluşlar: Devlet Planlama Teşkilatı Müs-teşarlığı ve JICA		
Uygulanma Durumu: Uygulanmıştır		
Temel Amacı: Bölgesel kalkınmayı sağlamak, sosyal, ekonomik ve çev-re konularında gözlenen olumsuzlukları gider-mek, bölgenin ekonomik yapısını güçlendirerek ortalama gelir düzeyini yükseltmek ve bölge içi gelir dağılımını iyileş-tirmek.		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

DOKAP için planlanan ve kısmen uygulamaya geçirilen bu projelerin bölgede meydana getirdiği önemli değişimler şu şekilde listelenebilir (DOKAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2023: 6-7):

- Tamamlanan ve bölgesel strateji ve eylem planlarını kapsayan proje sayısı (10 adet) artmıştır.
- 8 ayrı alt bölge için gelişme projesi (Trabzon-Rize Koridor Gelişimi, Gümüşhane-Bayburt-Artvin İllerinde Kentsel Merkezlerin Oluşturulması, Karadeniz Sahil Yolu Geliştirme Projesi, vb.) planlanmıştır.
- Turizm yatırımları kapsamında desteklenen proje sayısı (36 adet) ve doğal varlıkların korunmasına yönelik proje sayısı (5 adet) artmıştır.

- 2022 yılı itibarıyla 9 ilde yer alan yaylaları birbirine bağlayan Yeşil Yol Projesi devam etmekte olup, proje kapsamında toplam 1.326,13 km'lik yol ağında iyileştirme çalışmaları yapılmış ve 14 adet köprü yapımı tamamlanmıştır. Bu sayede, planlanan ve uygulamaya geçirilen projelerin başarı oranı %87'ye ulaşmıştır.
- Hatuniye, Pirler Türbesi, Cehennem Deresi ve Diriliş bölgesinde turizm potansiyellerinin artırılması için ihtiyaç duyulan bütçe temin edilmiştir.
- Tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan bölgelerde üreticiyi destekleyen projeler devam etmekte olup, ihtiyaç duyulan her türlü teknik ekipman için bütçe desteği sağlanmıştır.
- Amasya İli ve ilçelerinde sebze-meyve kurutma ve paketleme konusunda uzmanlaşan 5 kooperatife teknik ve maddi destek sağlanmış ve bu sayede bölgede kadın istihdamına yönelik önemli adımlar atılmıştır.
- Kurumsal iş birliği yapılması amacıyla, Amasya ve Samsun İlleri ve ilçelerinde tıbbi aromatik bitkilerin endüstriyel üretimde kullanılması amacıyla Amasya Üniversitesi ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi iş birliğiyle projeler üretilmiş olup, bu illerde toplam 110 işletmeye gerekli destekler sağlanmıştır.
- Ülke genelinde üretilen deniz ürünlerinin %40'ı bölgeden karşılanabilir hale gelmiştir.

Doğu Anadolu Projesi (DAP)

14 ili (Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illeri) kapsayan Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi ile benzer biçimde, 1999 yılında hayata geçirilmiştir. Tablo 6'da DAP'a ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları sunulmuştur.

Tablo 6. Doğu Anadolu Projesi'ne ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları.

BÖLGESEL KALKINMA PROJESİNİN ÖZELLİKLERİ	GELİŞTİRİLEN BÖLGESEL POLİTİKALAR	BÖLGESEL POLİTİKALARIN MEKÂNSAL REFERANSLARI
Başlangıç Yılı: 1999		
Proje Alanı: 14 il (Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van)	Nüfus artışı ve göç hızının yüksek olması nedeniyle kentsel yerleşim üzerinde oluşan baskının azaltılması, yüksek doğurganlık hızının kontrol altına alınması için özellikle kentlerde aile planlamasının yaygınlaştırılması	Elazığ, Malatya ve Erzurum birincil çekim merkezine haline getirilmesi Erzincan ilinin ikincil çekim merkezine haline getirilmesi Erzincan ve Van illerinde küçük ve orta ölçekli sanayi faaliyetlerinin artırılması
İlgili Kuruluşlar: Kamu sektörü, özel sektör ve üniversiteler	Sektörel yapıdaki verimlilik sorununun neden olduğu bölge ekonomisindeki geri kalmışlık sorununa alternatif çözümler üretilmesi, sektörler arası rekabetin bölgeye verdiği zararın giderilmesi için sektörel entegrasyon çalışmalarının yapılması	Bölgenin kuzeyde Karadeniz limanlarıyla ulaşım bağlantılarının kurulması 3. derece gelişmiş iller (Elazığ ve Malatya) ile 4-5. derecede gelişmiş iller (Erzincan, Erzurum, Tunceli, Kars, Van, Iğdır, Hakkari, Bingöl, Ardahan, Ağrı ve Muş) kapsamında giren DAP Bölgesi illerinin gelişmişlik düzeylerinin artırılması
Uygulanma Durumu: Uygulanmıştır	Merkezi ve yerel yönetim entegrasyonunun güçlendirilmesi Kentsel koruma alanında çalışmalar yürütülmesi, orta ve uzun dönemli gelişme ana planlarının hazırlanması	
Temel Amacı: Sosyo-ekonomik gelişmesini hızlandıracak politika ve uygulamaları ortaya koymak, sektörel gelişmeleri hızlandırmak, kırsal ve kentsel gelişmeyi sağlamaya yönelik kamu yatırımlarını belirlemek, özel kesim yatırımlarını özendirmek, kurumlar arası iş birliğini sağlamak.		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

DAP için planlanan ve kısmen uygulamaya geçirilen bu projelerin bölgede meydana getirdiği önemli değişimler şu şekilde listelenebilir (DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2022a: 34; DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2022b: 31):

- Sektörel yapıdaki verimlilik sorununun tetiklediği ve bölge ekonomisinin geri planda kalmasına neden olan faktörlerin elimine edilmesi amacıyla, 2023 yılı için kentsel ve beşeri kalkınmayı sağlamak adına yaklaşık 130 adet yeni projenin hayata geçirilmesi planlanmıştır. Öngörülen toplam maliyet ise 213 milyar TL'dir.
- Erzincan, Van, Ağrı, Bingöl, Bitlis ve Muş illeri'nde sanayi altyapısının geliştirilmesi amacıyla 2019 yılından itibaren 12 proje hayata geçirilmiştir. Öngörülen toplam maliyet ise 36 milyon TL'dir.
- 3. derece gelişmiş iller (Elazığ ve Malatya) ile 4-5. derecede gelişmiş iller (Erzincan, Erzurum, Tunceli, Kars, Van, Iğdır, Hakkari, Bingöl, Ardahan, Ağrı ve Muş) kapsamında giren DAP Bölgesi illerinin gelişmişlik düzeylerinin artırılması amacıyla, 2013 - 2023 yılları arasında toplam 2064 adet proje desteklenmiş olup, toplam 1,2 milyar TL bütçe olanağı DOKAP tarafından sağlanmıştır.

- Turizmin bölgede geliştirilmesi amacıyla yapılan proje sayısı 6'ya ulaşmıştır.
- Sektörel entegrasyonu sağlamak amacıyla yapılan yatırımlar sonucunda, bölgenin kişi başına düşen GSMH değeri yaklaşık %18 oranında artmıştır.
- 2022 yılı itibariyle ıslah edilen mera sayısının toplam 57'e ulaşmasıyla, ıslah edilen mera alanı büyüklüğü toplam 5000 dekarın üstüne çıkarılmıştır.
- Sulama kanallarının inşaa edilmesiyle sulama tesisi yapılan köy sayısı 220'e ulaşmış olup, sulamaya açılan alan büyüklüğü 250,000 dekarın üstüne çıkarılmıştır.

Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi (YHGP)

Planlı Kalkınma Dönemi'nde hazırlanan 11 bölgesel kalkınma projesi arasında 2005 yılında uygulamaya geçirilen Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi (YHGP) de yer almaktadır. Amasya, Tokat, Samsun ve Çorum illerinden oluşan Yeşilirmak Havzası Bölgesi'ni kapsayan YHGP'ye ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Yeşilırmak Havzası Gelişim Projesi'ne ilişkin genel bilgiler ve geliştirilen bölgesel politikaların öneri mekânsal referansları.

BÖLGESEL KALKINMA PROJESİNİN ÖZELLİKLERİ	GELİŞTİRİLEN BÖLGESEL POLİTİKALAR	BÖLGESEL POLİTİKALARIN MEKÂNSAL REFERANSLARI
Başlangıç Yılı: 2005	Bölgeye yaşam kalitesini yükseltmiş, çevreye duyarlı, rekabetçi, hızla gelişen bölge niteliği kazandırılması	Amasya ve Çorum illerinde nitelikli ve alanında uzman kişiler yetiştirmek amacıyla üniversite ve meslek yüksekokulları kurulması
Proje Alanı: 4 il (Amasya, Tokat, Samsun ve Çorum)	Sık gözlenen doğal afetler nedeniyle risk altındaki ekolojik dengenin korunması için havza ölçeğinde çalışmalar yapılması	Bölgede Samsun ilinin 'merkez kent' olarak ön plana çıkartılması ve yaklaşık 1 milyon nüfus için gerekli kentsel donatıların planlanması
İlgili Kuruluşlar: Kamu ve özel sektör	KontROLSÜZ kentleşme ve artan sanayileşme dinamiklerinin doğal ve yapı çevre arasındaki dengeyi bozmasının engellenmesi	Bölge genelinde çok merkezli kentsel yapı (Samsun, Çorum, Tokat, Amasya) ve merkezi kırsal yerleşimler (Bafra, Turhal, Zile, Çarşamba, Erbaa, Niksar, Suluova, Osmancık, Sungurlu, Alaca, Terme ve Vezirköprü) oluşturulması
Uygulanma Durumu: Uygulanmıştır	Dışarıya göçün önüne geçilmesi için tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin entegrasyonunu sağlanması, tarıma dayalı sanayi yatırımlarının artırılmasıyla küresel piyasada söz sahibi olmak ve marka kent yaratılması için çalışmalar yapılması	Tokat ilinin tarımsal üretim ve sulama projeleriyle ön plana çıkartılması, dış pazara açılımın merkezi olması
Temel Amacı: Yeşilırmak ve kollarının yer aldığı havzada ekolojik dengeyi bozmadan en uygun arazi kullanım planlamasını yapmak, doğal kaynakların güncel takibini ve yönetimini sağlamak, erozyonu önlemek, su kirliliğinin kontrolü, meraların ıslahı, orman alanlarını belirlemek ve izlemek, şehirleşme ve sanayileşmenin takibi ile planlı gelişme konularında sorunların çözümünü sağlamak.	Bölgenin yakın komşuları ve diğer ülkelerle iş birliği içerisinde olması ve daha erişilebilir nitelikte olması için çalışmalar yapılması, kentin tüm paydaşlarına bölgesel kalkınma sürecinde görev ve sorumluluk verilmesi	Amasya ilinin kent kimliğinin korunması ve turizm faaliyetleri bakımından potansiyelinin değerlendirilmesi
	Nüfus, istihdam, sektörel yapı ve gelişmişlik düzeyi bakımından 4 farklı senaryonun geliştirilmesi ve modelleme yapılması	Çorum ilinin sanayileşmenin lokomotif haline getirilmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

YHGP için planlanan ve kısmen uygulamaya geçirilen bu projelerin bölgede meydana getirdiği önemli değişimler şu şekilde listelenebilir (Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği, 2023: 28-31):

- Bölgesel, alt merkez ve yerel merkez olmak üzere yerleşimler kademelendirilmiştir. Bu kapsamda, Samsun İli imalat sanayinde bölgesel merkez olarak, Tokat İli tarıma dayalı sanayide bölgesel merkez olarak, Çorum, Merzifon ve Suluova yerleşimleri ise birer alt merkez olarak belirlenmiştir.
- Bölge genelinde çok merkezli kentsel yapı kurulmuş ve merkezi kırsal yerleşimler oluşturulmuştur.

- Sektörel uzmanlaşma koridorlarının hayata geçirilmesi planlanmıştır. Bu kapsamda bölgenin turizm koridoru, tarım ve tarıma dayalı sanayi koridoru belirlenmesi gibi örnek projeler geliştirilmiştir.
- Bölgede yer alan kırsal yerleşimlerin %90'ına içme suyu imkânı sağlanmıştır. Bölgenin yaklaşık %90'ına haberleşme altyapısı sağlanmıştır.
- Samsun İli, karayolu, denizyolu ve demiryolu aracılığıyla yük taşımacılığında bölgenin en önemli destinasyonu haline gelmiştir.
- Bölgede Samsun ve Tokat illerinde 2 havalimanı hizmete açılmıştır.
- Amasya ve Çorum illerinde nitelikli ve alanında uzman kişiler yetiştirmek amacıyla üniversite ve meslek yüksekokulları kurulmuştur.
- Bölgede tarımsal sulama amaçlı projelerinin %60'ı tamamlanmıştır.
- Bölgeye rekabetçi ve hızla gelişen bölge niteliği kazandırılması amacıyla yapılan uygulamalar sonucunda, bölgedeki imalat sanayinin ulusal ihracat pazarındaki payı %65'e yükselmiştir.
- Çorum İli ve Tokat İlinin özellikle mermer bakımından zengin maden yataklarının çağdaş teknolojilerle desteklenmesi sağlanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılından itibaren bölgesel planlama uygulamalarının sürekli gündemde olduğu ve çok yönlü politikalarla kentsel gelişme süreçlerine yön verilmek istendiği açıktır. Ülke, bölge, kent ve alt bölge düzeyinde çeşitlenen planlama çalışmaları ve uygulama örnekleriyle, kentsel mekânın bugününe ve yarınına dair öngörülerin geliştirilmesi ve planlama sürecinde gözlenen aksaklıkların giderilmesi konularında önemli adımlar atılmıştır. 1923 – 2023 yılları arasında hazırlanan bölge kalkınma planları da bu önemli adımlar arasında yer almaktadır.

Köyceğiz – Dalaman Bölgesi Projesi, Doğu Marmara Bölgesi Projesi, Antalya Bölgesi Projesi ve Keban Bölgesi Projesi gibi planlanan ancak hayata geçirilemeyen uygulama örneklerinin ortak yanları incelendiğinde, projelerin kâğıt üzerinde kalmasının esas nedenleri de ortaya çıkmıştır. Buna göre, bu projelerin (a) kapsamlı ve sürdürülebilir politikalar üretmek bakımından yetersiz kalması, (b) bürokratik süreçlerin planlamanın tüm paydaşlarını kapsaması, (c) planlar arası kademeli birliktelik ilkesi göz ardı edilmesi, (d) esnek ve yerinde incelemeye dayalı bir planlama anlayışının benimsenmemiş olması ve (e) bölgenin ekonomik dinamiklerinin daha fazla ön plana çıkarılması ve diğer dinamiklerin geri planda bırakılması bahsi geçen nedenler arasında yer almaktadır.

Diğer yandan, Çukurova Bölgesi Projesi, Güneydoğu Anadolu Projesi, Zonguldak – Bartın - Karabük Projesi, Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi, Yeşilırmak Havzası Gelişim Projesi ve Konya Ovası Projesi gibi hayata geçirilen uygulama örneklerinin ortak hedefleri incelendiğinde ise, bu projelerin

(a) bölgeler arası çok yönlülük ilkesiyle politikaların üretilmesi, (b) bölgesel kalkınma ve gelişme eğilimlerinin değerlendirilmesi, (c) yerel düzeyde ilgili kurum ve kuruluşlar ve halkın desteğiyle uygulama sürecinin yürütülmesi, (d) sürdürülebilir gelişmenin önemli bileşenleri arasında doğal kaynakların dâhil edilmesi, (e) yerel düzeyde çok odaklı mekânsal yapının kurulması ve (f) kamu – özel sektör iş birliğinin ağırlık kazanması gibi hedefler ön plana çıkmaktadır.

Planlanan ve uygulamaya geçirilen proje örnekleri dikkatle incelendiğinde, 1960'lı yıllardan günümüze kadar geçen süreçte geliştirilen bölgesel kalkınma politikalarının dönemsel değişikliklerden önemli ölçüde etkilendiği gözlemlenmiştir. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; ülke genelinde iç siyasette yaşanan değişimler, merkezi ve yerel yönetim birimleri arasındaki koordinasyon eksiklikleri, kırsal alanların planlanmasının genelde ikinci plana atılması, üretilen bölgesel kalkınma planlarının sonuçlarının izlenmesi ve devamlılığının sağlanması konusunda yaşanan aksaklıklar, bölgelere özgü kalkınma stratejisinin geliştirilememesi gibi gerekçelere bağlı olarak bölgesel kalkınma politikalarının tamamıyla başarıya ulaştığı söylenemez. Bu saptamanın temelinde, süreç içerisinde bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi amacıyla yola çıkılan bu projelerin çıktılarına ilişkin farklı kaynaklarda yer alan değerlendirmeler yer almaktadır. Buna göre;

- i. Ülke genelinde ekonomik ve sosyal yapıda büyük bir değişim yaşanmasına rağmen, bölgesel politikaların siyaset üstü bir anlayışla üretilmesi gerekçesiyle, hem farklı bölgeler hem de kentsel ve kırsal alanlar arasında gözlenen gelişmişlik farklılıkları beklenen düzeyde azaltılamamıştır.
- ii. Geri kalan bölgelerde gözlenen istihdam sorununun önüne tam anlamıyla geçilememiştir. Buna bağlı olarak, geri kalan bölgelerin kırsal alanlarından gelişmiş bölgelerin kentsel alanlarına yoğun göç engellenememiş olup, göç sorunu nitelikli işgücü kaybı ve sermaye yetersizliği gibi olumsuz sonuçlar doğmasına neden olmuştur.
- iii. Bölgeler arasındaki eğitim ve sağlık olanakları, altyapı ve üstyapı unsurları ile yatırım sayılarına ilişkin farklılıklar tam anlamıyla giderilememiştir. Kamu yatırımlarının yanı sıra özel sektör yatırımları bölgesel kalkınma projesi geliştirilen bölgelerde beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir.
- iv. Uzun vadeli planlanan bölgesel kalkınma projeleri yerine kısa vadeli rant odaklı gelişim politikalarının tercih edilmesi nedeniyle kaynaklar optimum düzeyde kullanılmamış olup, buna yönelik nitelikli bölgesel programlar geliştirilmemiştir.
- v. Kalkınma Bakanlığı'nın yayımladığı raporda da yer aldığı üzere, ülke genelinde farklı sektörlerde gözlenen büyüme oranları bölgesel kalkınma projesi geliştirilen bölgelere refah artışı olarak yansımamıştır.

- vi. Bölgesel kalkınma politikalarının uygulanması ve çıktılarının izlenmesi sürecinde farklı paydaşların birlikte ve eşgüdüm halinde hareket etmesi konusunda aksaklıklar söz konusu olmuştur.

Şehir ve bölge planlama disiplini perspektifinden ele alınan bu çalışmada yapılan kapsamlı incelemeler ışığında denilebilir ki, planlı kalkınma dönemi öncesinde etkin bir rolü olmayan bölge kalkınma planları, bu dönem sonrasında uygulamada geniş yer tutmuş ve bölge planlama sürecine kritik biçimde yön vermiştir. Ayrıca, bölgesel eşitsizlikler hem ülke genelinde hem de alt bölgeler özelinde giderilmeye çalışıldığı, bu amaçla farklı sektörlerin (kamu sektörü, özel sektör, üniversite) işbirliğinde üretilen ve uygulanan politikaların kısa ve orta vadede önemli değişimler meydana getirmesinin amaçlandığı izlenmektedir. Çalışma, ulusal düzeyde 1980'li yıllardan itibaren yürütülen planlı kalkınma hamlesi doğrultusunda hayata geçirilen bu projelerin bölgesel düzeyde toplumsal yapıda ve yapıyı çevrede gözlemlenen sonuçlarını incelemesi bakımından dikkate değerdir. Çünkü kentleşme süreçlerinin dinamiklerinin doğru ve eksiksiz biçimde ele alınması için öncelikle bölgesel gelişme süreçlerinin kapsamlı biçimde ortaya konulması önemli bir gerekliliktir.

Sonuç olarak, kalkınmanın sağlanabilmesi yalnızca ulusal düzeyde yürütülen üst ölçekli planlama çalışmalarıyla mümkün olamamaktadır. Bunun yanı sıra, yerelin kaynaklarının ve potansiyelinin en doğru biçimde değerlendirilmesi ve çok yönlü gelişme süreçlerinin paralel biçimde yürütülmesi de gereklidir. Bilinmektedir ki, Türkiye'de yürütülen planlama çalışmalarının tamamının başarıya ulaşmamasının başlıca nedenleri arasında, kurumsal hafızanın eksikliği, bölgesel politikaların siyaset üstü bir anlayışla üretilmemesi, disiplinler ve kurumlar arası koordinasyon eksikliği ve uzun vadeli planlanan bölgesel kalkınma projeleri yerine kısa vadeli rant odaklı gelişim politikalarının tercih edilmesi yer almaktadır.

Bölgesel gelişme sürecinde saptanan problemlerin çözümüne yönelik belli başlı öneriler şu şekilde sıralanabilir: (a) bölge planlama süreçlerinin sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarının yanı sıra, politik niteliğinin de ön plana çıktığının unutulmaması ve üretilen politikaların siyaset üstü bir anlayışla ele alınması, (b) farklı disiplinlerin (bölge planlama, iktisat, kamu yönetimi, siyaset, çevre bilimi, nüfus bilim, vb.) uzmanlıklarından yararlanılarak bölgeye özgü dinamiklerin ayrı ayrı değerlendirilmesi, (c) koruma – kullanma dengesi gözetilerek doğal ve yapıyı çevrede kaynak varlığının orta ve uzun vadede bölge genelinde sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik adımlar atılması, (d) bölgesel kalkınma süreçlerinin başarısının bölge halkının refahının yükseltilmesine bağlı olduğunun vurgulanması, (e) kalkınma politikalarının geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi amacıyla ulusal adımların atıldığı dönemlerde siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanabilmesi. Bölge planlama sürecinin aksayan bu yanlarının gelişme dinamikleri açısından neden olduğu kayıplar dikkatle analiz edilip gerekli derslerin çıkarılmasıyla, ekonomik yönden

sağlanabilecek kısa süreli kazançlar yerini bölgeler arası denkliğin sağlanabildiği sağlıklı, planlı ve uzun süreli kalkınmaya bırakacaktır. Böylece, yalnızca ülke genelinde bölgeler ve sektörler bazında farklılaşmanın derinleşmesi gözlenmeyecek; aynı zamanda toplumsal ve mekânsal planlama dinamikleri açısından önemli ilerlemeler kaydedilecektir.

Kaynaklar

- Akarçay, P. (2009). *Cumhuriyet'ten günümüze Trakya'da bölgesel kalkınma politikaları ve bölge kalkınma ajansı*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Cankorkmaz, Z. (2011). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Bu Ajanslara Yönelik Eleştiriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 113-138.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). *Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2014-2018)*. https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/dokap-eylem-planı-2014-2018-suzpdf-243756-rd_43.pdf [01.01.2024].
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2014). *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2014-2023_Bölgesel_Gelişme_Ulusal_Stratejisi.pdf [02.01.2024].
- Çelikkaya, S., Yaman, H., Dağlı, İ. & Çapık, E. (2018). Bölgesel politikaların kalkınma planlarındaki yeri ve zamana bağlı dönüşümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(22), 21 – 31.
- Çelik, O. & Çetiner, S. (2019). Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları Ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 2(3), 121 – 131.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2023). *Zonguldak - Bartın - Karabük Planlama Bölgesi Plan Hükümleri ve Açıklama Raporu. 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planları*. <https://mpgm.csb.gov.tr/zonguldak---bartin---karabuk-planlama-bolgesi-i-82195> [03.01.2024].
- Çukurova Kalkınma Ajansı (2015). *Çukurova Bölgesi İlçe Raporu*. https://www.cka.org.tr/uploads/document_center_v/5dc131a742691-ilce-raporu.pdf [04.01.2024].
- DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2022a). *DAP Bölgesel Kalkınma İdaresi Faaliyet Raporu*. <https://www.dap.gov.tr/sayfa/dokuman-merkezi/faaliyet-raporlari/> [05.01.2024].
- DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2022b). *DAP Bölgesel Kalkınma İdaresi Performans Programı (2017 – 2022)*. <https://www.dap.gov.tr/sayfa/dokuman-merkezi/perans-programi/> [06.01.2024].
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1989). *Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Master Plan Çalışması, Master plan nihai raporu*. <http://yayin.gap.gov.tr/pdf-view/web/index.php?Dosya=96aa15d7ad> [09.01.2024].
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2000a). *Bölgesel gelişme özel ihtisas komisyonu raporu*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Bolgesel-Gelisme-OIK-Raporu.pdf> [10.04.2024].

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2000b). *Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı*. <https://kudaka.ka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/dap-anaplan.pdf> [10.01.2024].
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2009). *2009 – 2013 Stratejik planı*. <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/Gyh0+GelirIdaresiBaskanligiSP0913.pdf> [10.01.2024].
- DOKAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2023). *Doğu Karadeniz Projesi Eylem Planı İlerleme Raporları (2014 – 2018)*. <https://www.dokap.gov.tr/dokap-eylem-plani-ilerleme-raporlari/listele/5> [10.01.2024].
- Eraydın, A. (2004). *Bölgesel kalkınma kavram, kuram ve politikalarında yaşanan değişimler*. Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, 1, 126-146.
- Ersoy, M. (2006). *İmar Mevzuatımızda Planlama Kademeleri ve Üst Ölçek Planlama Sorunu*. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara.
- Ecemiş Kılıç, S. & Mutluer, M. (2004). Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 13, 17-28.
- Görmüş, S. & Artar, M. (2010). Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesi planlarının eşgüdümünün değerlendirilmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 2 (17), 71-81.
- Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2022). *GAP Bölge Kalkınma Programı (2021 – 2023)*. <http://www.gap.gov.tr/gap-bolge-kalkinma-programi-2021-2023-sayfa-25.html> [10.01.2024].
- İncekara, A. & Savrul, B. K. (2011). Bölgesel kalkınma politikaları ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 1, 91-132.
- Kalkınma Bakanlığı (2015a). *Konya Ovası Projesi (KOP) Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı 4. Dönem İzleme Raporu*. <https://www.kop.gov.tr/sayfalar/izleme-degerlendirme-raporlari/148> [05.01.2024].
- Kalkınma Bakanlığı (2015b). *Konya Ovası Projesi (KOP) Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı KOP Eylem Planı (2014 – 2018) Raporu*. <https://www.kop.gov.tr/sayfalar/izleme-degerlendirme-raporlari/148> [05.01.2024].
- Kayan, A. (2012). Türkiye’de Bölge Planlaması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (20), 103-134.
- Keleş, R. (2010). *Kentleşme Politikası*. İstanbul, İmge Kitabevi.
- Keskin, M. (2023). Türkiye’deki Kalkınma Planlarının Bölgesel Kalkınma Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1 – 24.
- Keskin, H. & Sungur, O. (2010). Bölgesel politika ekseninde yaşanan dönüşüm: Türkiye’de kalkınma planlarında bölgesel politikaların değişimi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 271-293.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021). DOKAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Bölge Kalkınma Programı (2021-2023)*. https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/dokap-bolge-kalkinma-programi-eylem-planı-2021-2023-pdf-505396-rd_51.pdf [06.01.2024].
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2024). KOP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Konya Ovası Projesi ve KOP İdaresi: Tarihsel Süreç*. <http://www.kop.gov.tr/sayfalar/tarihi-surec/61> [08.05.2024].

- Sevinç, H. (2011). Bölgesel kalkınma sorunsalı: Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 35-54.
- Sinemillioğlu, O. (2009). Sürdürülebilir bölgesel kalkınma ve Türkiye süreci. *Elektro-nik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 245-268.
- Tamer, M. (1992). Bölgesel Kalkınma ve Yerel Yönetimler. *Türk İdare Dergisi*, 396.
- Tekeli, İ. (1972). *Bölge planlama üzerine*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Yaman, M. & Önder, Ö. (2018). Küreselleşme-yerelleşme ve yerel yönetimlerde yaşanan dönüşüm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 232-237.
- Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği (2023). *YHGP: Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi*. <http://www.yesilirmak.org.tr/yhgp.html> [07.01.2024].